

Л. В. Кравець

Прислів'я і приказки

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ — сталі народні вислови, що стисло і влучно виражають життєвий досвід поколінь; малі жанри фольклору. П. і п. належать до паремій, їх різноаспектно вивчають у [пареміології](#). Збиранням, упорядкуванням та публікуванням паремій займається пареміографія. Типологічно П. і п. споріднені з афоризмом, гномою, сентенцією, крилатими словами. П. і п. досліджують також у *фразеології*. Оскільки обидва різновиди сталих народних висловів не мають чітко окреслених диференційних ознак з погляду синтаксичної структури, лексичного складу та образності, то їх часто позначають загальним терміном «П. і п.». Традиційно прислів'я трактують як логічно завершений, ритмізований вислів, що у короткій образній або безобразній формі виражає певну закономірність або правило, реалізує повчальний зміст: «під лежачий камінь вода не тече»; «лякана ворона і куца боїться»; «куй залізо, поки гаряче»; «говори мало, слухай багато, а думай ще більше». У визначенні приказки існують певні труднощі, зумовлені специфікою об'єкта та розходженнями в поглядах дослідників. Характерні ознаки приказки найчастіше пов'язують із граматичними параметрами (синтаксична незамкненість (елемент судження, частина речення), еквівалентність слову), смисловим наповненням (констатація, не містить повчання), характером узагальнення (узагальнення за функцією, у прислів'ях — узагальнення за змістом): «п'яте колесо до воза»; «сорока на хвості принесла»; «був кінь, та з'їздився»; «по Савці свита»; «вивести на чисту воду»; «сама баба злизала, а на kota сказала». Приказка повністю реалізує зміст тільки в контексті. Появу, зв'язок і взаємодію П. і п. частково відбиває теорія О. Потебні про згортання тексту в прислів'я, прислів'я в приказку, а приказки в слово. Проте на основі аналізу широкого слов'янського ареалу окремих паремій помічено, що й приказка може розгортатися в прислів'я (В. Мокієнко). П. і п. можуть походити з фольклорних та літературних джерел, Біблії, фільмів, реклами тощо. У сучасній лінгвістиці П. і п. кваліфікують також як складні дискурсивні знаки, яким властива кореляція з прецедентними феноменами і стереотипна відтворюваність (Ж. Колоїз, Н. Малюга, Н. Шарманова).

П. і п. традиційно класифікують за тематичним принципом, виокремлюючи, наприклад, групи «Родинне життя», «Праця. Лінощі», «Правда й кривда. Щастя й доля», «Дружба та взаємини», «Розум, знання, уміння», «Краса», «Здоров'я», «Час» та ін. Існують також

класифікації за абеткою, ключовими словами, синтаксичною організацією, походженням, варіативністю тощо. П. і п. — це факти колективної інтелектуально-образної діяльності, як жанр належать до найдавніших утворень усної народної словесності. Вони акумулюють і ретранслюють знання про особливості побуту народу, традиції, звичаї, вірування, а також специфіку світосприймання й світорозуміння. Питання відображення П. і п. культурних цінностей певних мовних спільнот дискутується. Одні дослідники вважають, що П. і п. відображають цінності певної культури (А.-К. Аведоба, Мааті Куусі), на думку інших, такі твердження безпідставні (В. Грауберг, Р. Дженте, В. Мідер).

Дотепність та життєва мудрість П. і п. зумовили широке використання їх в літературі від найдавніших часів. Вони наявні в Іпатіївському списку «Повісті временних літ», «Слові про похід Ігорів», «Ізборнику Святослава» (1073), «Повчанні дітям Володимира Мономаха», «Руській правді», «Молінні Данила Заточника» та ін. пам'ятках давньої української писемності. Уживають їх письменники 16—17 ст. (І. Вишенський, Х. Філалет, Д. Баранович, М. Смотрицький, І. Галятовський, А. Радивиловський, І. Гізель) та автори козацьких літописів — Самовидця, Граб'янки, Самійла Величка. Окремі прислів'я зафіксовані й у тогочасних лексикографічних працях, зокрема Лаврентія Зизанія, Памви Беринди. Широковживані П. і п. у творах Г. Сковороди та письменників нової української літератури від І. Котляревського, Т. Шевченка до сьогодення. Часто П. і п. є заголовками художніх творів («Добре роби, добре й буде» Г. Квітки-Основ'яненка; «За сиротою і Бог з калитою, або ж Несподіване сватання», «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького; «Козацькому роду нема переводу» О. Ільченка; «За двома зайцями» М. Старицького; «Не було змалку, не буде й д'останку» Ганни Барвінок; «Очі завидющі, руки загребущі, ніс за вітром» І. Липи; «Куди соколи літають, туди ворон не пускають» М. Левицького; «Кров людська — не водиця» М. Стельмаха та ін.). Окрім літератури, П. і п. широко вживають в інших видах мистецтва — театр, кіно, живопис (наприклад, картина «Нідерландські прислів'я» П. Брейгеля-старшого, на якій зображено селянські сцени, що ілюструють понад 100 нідерландських прислів'їв), арт-об'єкти (наприклад, три мудрі мавпи — «Не дивіться на зло, не чуйте зла, не кажіть зла») тощо, а також у мові реклами та мас-медіа.

Значна кількість П. і п. поліетнічні, функціонують у культурах багатьох народів у різних варіантах. Здебільшого це вислови латинського (лат. «Борода не робить людини філософом» — укр. «Бородатий ще не мудрець») або біблійного (бібл. «Бо вони сіють вітер і пожнуть бурю» (Осія 8.7.) — укр. «Хто сіє вітер, той жатиме бурю», «Хто сіє кривду, той жатиме бурю») походження. Частина П. і п. є питомо українськими, оскільки відображують життєві реалії або історичні події («Чим чорніший пар, тим біліша паляниця», «Непроханий гість гірше татарина», «А нам, татарам, все одно»). Проте встановити джерела запозичень П. і п. та простежити шляхи їх поширення здебільшого складно. Одна з очевидних причин — запозичення через кілька мов. У процесі побутування впродовж століть форма П. і п.

змінювалася, але частина з них залишилася в сталому, а деякі навіть в архаїчному вигляді (наприклад, «погибоша аки обри», «мертві сорому не мають», «не передавши бджіл, меду не їсти»). Склад П. і п. динамічний: ті, що втратили свою актуальність, виходять з ужитку, натомість з'являються інші, що відображають звичаї й цінності нового часу.

Наприкінці 20 — на початку 21 ст. в Україні видруковано й перевидано низку словників П. і п., зокрема «Українські прислів'я та приказки» С. Мишанича, М. Пазяка (К., 1984), «Мудре слово: Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряни» В. Чабаненка (З., 1992), «Українські приказки, прислів'я і таке інше. Уклав М. Номис» (К., 1993), «Без Бога ані до порога: Закарпатські народні прислів'я, приказки, привітання та побажання» Ю. Чорі (Мукачево, 2000), «Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко» (Л., 2006), «Кращі прислів'я та приказки українського народу» О. Попової (Д., 2008), «Українські народні прислів'я та приказки Степового Побужжя» Л. Якимської (М., 2009), «Практичний російсько-український словник приказок» М. Йогансена, Г. Млодзинського (К., 2009), «Українські прислів'я і приказки» Т. Панасенка (Х., 2012), «Тематичний словник популярних українських прислів'їв та приказок з коментарями» В. Северинюка (Т., 2014). Перелік збірок прислів'їв з усього світу опубліковано як «International Bibliography of Proverbology» «Міжнародна бібліографія пареміографії», Берлінгтон, 2011) за редакцією В. Мідера.

Рекомендована література

1. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка. Х., 1894;
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. К., 1973;
3. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки: проблеми пареміології та пареміографії. К., 1984;
4. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: Посіб. Лг., 2005;
5. Лановик М. Б., Лановик З. Б. Українська усна народна творчість: Навч. посіб. К., 2006;
6. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія: Навч. посіб. Кривий Ріг, 2014.

Бібліографічний опис:

Прислів'я і приказки / Л. В. Кравець // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2024. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-882822>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).